

TARJIMA JARAYONIDA TALABALARDA KO'CHMA MA'NOLI SO'ZLAR VA YAXLIT KO'CHMA MA'NOLI IFODALAR O'RTASIDAGIALOQADORLIKKA E'TIBOR QARATISH

Muhammadiyeva O'g'iloy

Navoiy Davlat Pedagogika Universiteti doktoranti

Annotasiya: Ushbu tadqiqot talabalarning ko'p ma'noli so'zlarni ham so'zlashuv, ham og'zaki (norasmiy) ma'nolarda qo'llash ko'nikmalari va malakalarini rivojlantirish usullariga qaratilgan. Kontekstga qarab bir nechta ma'noga ega bo'lgan ko'p ma'noli so'zlar, ayniqsa kundalik muloqotda, til o'rganuvchilar uchun ko'pincha qiyinchiliklar tug'diradi. Tadqiqotda talabalarga bunday so'zlarni real hayotdagi suhbatlarda to'g'ri tushunish va ulardan foydalanishga yordam beradigan samarali pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Kontekstual o'rganish, kommunikativ faoliyat, interaktiv mashqlar va haqiqiy til materiallariga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu usullar o'quvchilarga ko'p ma'noli so'zlarning rasmiy va norasmiy ma'nolarini farqlashga va ularni turli kommunikativ vaziyatlarda to'g'ri qo'llashga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dialoglar, rolli o'yinlar va kontekstual tahlil orqali tizimli mashq qilish talabalarning leksik kompetensiyasi va kommunikativ qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: Ko'p ma'noli so'zlar, leksik kompetensiya, so'zlashuv tili, norasmiy nutq, kommunikativ kompetensiya, kontekstual o'rganish, so'z boyligini rivojlantirish, til o'qitish usullari, og'zaki ingliz tili, semantik o'zgarish.

Lug'at til o'rganish va muloqot jarayonida asosiy rol o'ynaydi. Lug'atni rivojlantirishning eng murakkab jihatlaridan biri bu polisemantik so'zlarni tushunish va to'g'ri ishlatishdir, bu so'zlar ishlatilgan kontekstga qarab bir nechta ma'noga ega. Ingliz tilida va boshqa ko'plab tillarda ko'p ishlatiladigan so'zlar polisemantikdir va ularning ma'nolari rasmiy, norasmiy va so'zlashuv nutqida farq qilishi mumkin. Til o'rganuvchilar, ayniqsa ingliz tilini chet tili sifatida o'rganayotgan talabalar uchun bu turli ma'nolarni o'zlashtirish qiyin bo'lishi mumkin, ammo samarali muloqot uchun juda muhimdir. Kundalik muloqotda, ma'ruzachilar ko'pincha lug'at ta'riflaridan yoki rasmiy qo'llanilishidan farq qiladigan so'zlashuv yoki suhbat ma'nolarida polisemantik so'zlardan foydalanadilar. Masalan, ko'plab inglizcha so'zlar norasmiy nutqda, ijtimoiy o'zaro ta'sirda va zamonaviy muloqotda yangi ma'nolarga ega bo'ladi. Ushbu kontekstual o'zgarishlarni tushunmasdan, talabalar suhbatlarni talqin qilishda, haqiqiy materiallarni tushunishda va o'zlarini tabiiy ravishda ifoda etishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Shuning uchun, talabalarning so'zlashuv kontekstlarida

polisemantik so'zlarni tanib olish va ulardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy til ta'limida muhim vazifadir.

Polisemantik lug'atni o'qitish maxsus metodologik yondashuvlarni talab qiladi. An'anaviy lug'atni o'qitish ko'pincha so'zlarning bitta ma'nosini yodlashga qaratilgan bo'lib, bu real hayotdagi muloqot uchun yetarli emas. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar kontekstual o'rganish, kommunikativ amaliyot va haqiqiy til materiallaridan foydalanishga urg'u beradi. Bu usullar talabalarga polisemantik so'zlarning turli vaziyatlarda qanday ishlashini kuzatish imkonini beradi va ularga kontekstga muvofiq mos ma'noni tanlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Yana bir muhim omil - bu talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishdir. Samarali muloqot qilish uchun o'quvchilar nafaqat so'zlarning ma'nosini bilishlari, balki bu ma'nolar og'zaki va norasmiy tilda qanday o'zgarishini ham tushunishlari kerak. Dialoglar, rolli o'yinlar, guruhli muhokamalar va real hayotdagi suhbatlarni tahlil qilish kabi mashg'ulotlar talabalarning polisemantik so'zlardan to'g'ri foydalanish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu interaktiv usullar o'quvchilarni mazmunli kontekstlarda lug'atni mashq qilishga undaydi va ularga o'ziga ishonganroq notiq bo'lishga yordam beradi.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar va multimedia resurslari polisemantik lug'atni o'qitish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Videolar, podkastlar, ijtimoiy tarmoq matnlari va haqiqiy suhbatlar talabalarni tabiiy tildan foydalanishga ochib beradi va ularga so'zlarning kundalik nutqda qanday qilib turli ma'nolarga ega bo'lishini kuzatish imkonini beradi. Tizimli ta'sir qilish va mashq qilish orqali talabalar asta-sekin polisemantik so'zlarni to'g'ri talqin qilish va ulardan foydalanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Ushbu tadqiqotning maqsadi talabalarning polisemantik so'zlarni so'zlashuv va suhbat ma'nolarida qo'llash bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantirishning samarali usullarini tahlil qilishdir. Tadqiqot semantik o'zgarishlarni tushunishni osonlashtiradigan va talabalarning lug'at qobiliyatini yaxshilaydigan o'qitish strategiyalarini aniqlashga qaratilgan. Kommunikativ va kontekstual o'qitish usullarini qo'llash orqali o'qituvchilar o'quvchilarga polisemiya bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengib o'tishda va real hayotdagi muloqotda ishtirok etish qobiliyatlarini oshirishda yordam berishlari mumkin.

Talabalarning lug'at boyligini rivojlantirish chet tilini o'qitishdagi eng muhim maqsadlardan biridir. Turli leksik hodisalar orasida polisemantik so'zlar o'quvchilar uchun alohida qiyinchilik tug'diradi, chunki bitta so'z kontekst, vaziyat va nutq uslubiga bog'liq bo'lgan bir nechta ma'noga ega bo'lishi mumkin. Kundalik muloqotda ko'plab polisemantik so'zlar so'zlashuv va suhbat ma'nolarida qo'llaniladi, bu ko'pincha ularning rasmiy yoki lug'at ta'riflaridan farq qiladi. Shuning uchun, talabalarga bunday so'zlarni haqiqiy muloqotda tanib olish, tushunish va to'g'ri ishlatishga yordam

beradigan samarali o'qitish usullarini qo'llash zarur. Polisemantik lug'atni o'qitishning eng samarali usullaridan biri bu kontekstual o'rganish usulidir. Ushbu usulda so'zlar alohida holda emas, balki jumlar, dialoglar yoki matnlar ichida o'rgatiladi. Kontekst talabalarga so'zning ma'nosi vaziyatga qarab qanday o'zgarishini tushunishga imkon beradi. Masalan, "yugurish" so'zi "tez harakat qilish", "boshqarish" yoki "ishlash" kabi turli ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Talabalar bu ma'nolarni haqiqiy jumlar ichida tahlil qilganda, ular tegishli ma'noni aniqlashga ko'proq qodir bo'ladilar. Kontekstual mashqlar, parchalarni o'qish va qisqa suhbatlar o'quvchilarga semantik farqlarni kuzatishga va talqin qilish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Yana bir muhim usul - bu amaliy muloqotda tildan foydalanishga qaratilgan kommunikativ yondashuv. Kommunikativ faoliyat orqali talabalar og'zaki muloqotda ko'p ma'noli so'zlarni tabiiy ravishda qo'llashni o'rganadilar. Juftlikda ishlash, guruhli muhokamalar va rolli o'yinlar kabi faoliyatlar o'quvchilarga real vaziyatlarda so'z boyligini mashq qilish imkoniyatini yaratadi. Masalan, talabalar kontekstga qarab ko'p ma'noli so'zning to'g'ri ma'nosini tanlashlari kerak bo'lgan simulyatsiya qilingan kundalik suhbatlarda ishtirok etishlari mumkin. Bu yondashuv ham leksik bilimlarni, ham kommunikativ kompetentsiyani mustahkamlaydi. Haqiqiy materiallardan foydalanish talabalarning so'zlashuv ma'nolarini tushunishini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Haqiqiy materiallarga filmlar, televizion dasturlar, podkastlar, intervyular va ijtimoiy tarmoq matnlari kiradi. Ushbu materiallar o'quvchilarni real hayotdagi tildan foydalanish bilan tanishtiradi va ona tilida so'zlashuvchilarning norasmiy nutqda polisemantik so'zlardan qanday foydalanishini namoyish etadi. Filmlardagi dialoglarni tahlil qilish yoki kundalik suhbatlarni tinglash orqali talabalar og'zaki tilda keng qo'llaniladigan iboralar va ma'nolar bilan tanishadilar. Haqiqiy resurslar, shuningdek, o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi. Leksik taqqoslash va semantik tahlil. Ushbu yondashuvda talabalar polisemantik so'zning turli ma'nolarini o'rganadilar va ularni taqqoslaydilar. O'qituvchilar so'zni uning turli ma'nolarini ko'rsatadigan bir nechta jumlar bilan taqdim etishlari va o'quvchilardan farqlarni aniqlashni so'rashlari mumkin. Masalan, "yorug'lik" so'zi yorqinlik, og'irlik yoki hatto energiya manbasini anglatishi mumkin. Ushbu o'zgarishlarni tahlil qilish orqali talabalar semantik munosabatlarni chuqurroq tushunishadi va so'zlarni turli kontekstlarda to'g'ri talqin qilish qobiliyatlarini yaxshilaydilar.

Interaktiv lug'at mashqlari ham talabalarning ko'nikmalarini mustahkamlashda samarali hisoblanadi. Moslashtirish vazifalari, gaplarni to'ldirish, so'z birikmalari va lug'at o'yinlari kabi mashg'ulotlar o'quvchilarga ko'p semantik so'zlarni faol mashq qilishga yordam beradi. Masalan, o'quvchilardan turli jumladagi so'zni tegishli ma'nosi bilan moslashtirish yoki bir xil so'zning turli ma'nolaridan foydalanib o'z

jumlalarini yaratish so'ralishi mumkin. Ushbu mashqlar tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi va lug'at va kontekst o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlaydi.

Ko'p ma'noli so'zlar (polysemantic words) tilning muhim leksik xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Bitta so'z turli vaziyatlarda turli ma'nolarni anglatishi mumkin. Ayniqsa, kundalik muloqot va so'zlashuv nutqida bu holat juda ko'p uchraydi. O'quvchilar uchun bunday so'zlarning ma'nolarini kontekst orqali tushunish va to'g'ri qo'llash muhim hisoblanadi. Quyida o'zbek tilidagi ayrim ko'p ma'noli so'zlar misollar bilan tahlil qilinadi.

1. "Bosh" so'zi

Misollar:

1. U stolga boshini urib oldi.
2. U maktabning bosh o'qituvchisi hisoblanadi.
3. Darsni ertaga boshlaymiz.

Tahlil:

Birinchi gapda bosh so'zi inson tanasining a'zosi – kalla ma'nosida ishlatilgan. Ikkinchi gapda esa bu so'z rahbar yoki yetakchi ma'nosini bildiradi. Uchinchi gapda boshlamoq fe'lining tarkibida kelib, biror ishni boshlash ma'nosini ifodalaydi. Bu holat so'zning turli vaziyatlarda turlicha ma'no berishini ko'rsatadi.

2. "Ko'z" so'zi

Misollar:

1. Uning ko'zlari juda chiroyli.
2. Ignaning ko'ziga ip o'tkazdi.
3. U hujjatlarga tezda ko'z tashlab chiqdi.

Tahlil:

Birinchi gapda ko'z insonning ko'rish a'zosi ma'nosida ishlatilgan. Ikkinchi gapda esa teshik yoki kichik ochiq joy ma'nosini bildiradi (igna ko'zi). Uchinchi gapda ko'z tashlamoq iborasi orqali tez qarab chiqmoq degan ma'no ifodalanadi. Bu ham so'zning kontekstga qarab turli ma'nolarda qo'llanishini ko'rsatadi.

3. "Til" so'zi

Misollar:

1. Bola issiq ovqatdan tilini kuydirib oldi.
2. Men ingliz tilini o'rganayapman.
3. Uning tili juda o'tkir.

Tahlil:

Birinchi gapda til inson tanasining a'zosi (tongue) ma'nosini bildiradi. Ikkinchi gapda esa aloqa vositasi – til ma'nosida ishlatilgan. Uchinchi gapda tili o'tkir iborasi orqali achchiq gapiradigan yoki keskin so'zlaydigan odam nazarda tutiladi.

4. "Yuz" so'zi

Misollar:

1. Uning yuzi juda chiroyli.
2. Bu kitobda ikki yuz sahifa bor.
3. U menga boshqa yuz bermadi.

Tahlil:

Birinchi gapda yuz insonning beti yoki chehrasi ma'nosida ishlatilgan. Ikkinchi gapda esa son – yuz (100) ma'nosini bildiradi. Uchinchi gapda yuz bermadi iborasi orqali e'tibor bermadi yoki muomala qilmadi degan ma'no ifodalanadi.

Ko'p ma'noli so'zlar til boyligini oshiradi va nutqni yanada ifodali qiladi. Biroq o'quvchilar uchun bunday so'zlarning ma'nolarini to'g'ri tushunish ba'zan qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Shuning uchun ularni o'rgatishda kontekstual misollar, suhbatlar, matn tahlili va amaliy mashqlar muhim ahamiyatga ega. Bunday usullar orqali o'quvchilar so'zlarning turli ma'nolarini farqlashni o'rganadilar va kundalik muloqotda ulardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Раҳимов, С. (2010). Таржима назарияси асослари. Тошкент: Фан.
2. Саломов, Ғ. (2008). Таржима назариясига кириш. Тошкент: Ўқитувчи.
3. Нурмонов, А. (2012). Ўзбек тилшунослиги асослари. Тошкент: Академнашр.
4. Ҳожиёв, А. (2010). Ўзбек тили лексикологияси ва фразеологияси. Тошкент: Ўқитувчи.
5. Мамажонов, А. (2015). Лингвистика ва тил ўқитиш методикаси. Тошкент: Фан ва технология.
6. Йўлдошев, Б. (2013). Фразеология ва унинг тадқиқи. Тошкент: Университет нашриёти.
7. Абдурахмонов, Ғ. (2007). Тилшунослик назарияси. Тошкент: Фан.
8. Расулов, Р. (2014). Таржима ва маданиятлараро мулоқот. Тошкент: Янги аср авлоди.